

Кочукова Н.І.

Проблема орозмовлення української наукової мови

*Кочукова Наталія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент
кафедра української мови та літератури
Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна*

Анотація. У статті порушено проблему орозмовлення української наукової мови. Розглянуто різні погляди науковців на зазначену проблему. Проаналізовано функціонування розмовних елементів у науковому тексті. З'ясовано, що орозмовлення наукової мови дає змогу уникнути монотонності, досягти більшої виразності, невимушеної інтонації, доступно розкрити сутність наукових понять. Акцентовано увагу на тому, що розмовні елементи в наукових працях є здебільшого виявом мовної індивідуальності науковця.

Ключові слова: наукова мова, орозмовлення, розмовні елементи, стилістичний контраст.

Унаслідок дії багатьох різноспрямованих тенденцій наука поступово перетворюється у важливу галузь світового господарства, а також у канал міжнародних контактів. Це призводить до того, що до сфери комунікативної діяльності залучається більша кількість учасників, рівень компетенції, досвід і стратегії спілкування яких є різними. Наслідком цього є зміна засобів і способів комунікації, яка виражена у взаємопроникненні стилів. Науковці відзначають, що на сьогодні суттєво змінюється наукова мова, яка поєднує в собі дві картини світу, наукову й національну й відбиває соціальні й комунікативні процеси, що характеризують сучасне суспільство.

Загальновідомо, що мова віддзеркалює позамовну дійсність: той стиль, який обслуговує пріоритетну суспільну сферу, впливає на інші стилі й на мову в цілому. Функціональні стилі не є відособленими один від одного, кожен із них має в собі елементи іншого. Свого часу А.П. Коваль зазначала, що "в науковому стилі роль цементу виконує зміст; зміст тут виступає основною екстралінгвістичною стилеутворювальною рисою, і саме тому вкраплення елементів іншого стилю не руйнують наукового стилю, а лише змінюють дещо його "регістр", переводячи розповідь з одного тону в інший. Вони створюють нову, складнішу органічну цілість, потрібний, досить виразний, звичайно, семантичний ефект (контраст при цьому не перестає бути контрастом і відчувається на тлі наукового стилю як яскравий прояв індивідуальності автора)" [8, с. 31]. Зокрема, функціонування розмовних елементів у писемних стилях, виокремлення закономірностей розподілу мовних засобів за функціональними стилями привертає увагу українських мовознавців вже не одне десятиліття [6]. Входження розмовних елементів до наукової мови свідчить про міжстильову лексичну взаємодію, зокрема між науковим та розмовним стилями.

Актуальність цієї розвідки зумовлена потребою дослідження нових явищ і тенденцій у функціонуванні стилістично маркованих мовних одиниць у науковому тексті, які засвідчують активне розмиття стильових перегородок.

Метою статті є вивчення сучасної тенденції до орозмовлення наукової мови, як наслідок активної взаємодії наукового стилю з розмовним, демократизації наукового мовлення, вияв мовної індивідуальності автора.

Джерелом фактичного матеріалу слугували наукові та науково-критичні статті, рецензії, огляди, мате-

ріали, присвячені видатним мовознавцям, розміщені в науково-популярних журналах "Науковий світ" (2009-2011), "Українознавство" (2010-2013), журналах "Українська мова", "Культура слова", а також навчальні посібники та монографії.

В українській науковій мові поширюється тенденція до дедалі активнішого використання розмовних елементів, бо вони виразніше виділяють певне явище на тлі нейтрального викладу і є одним із засобів посилення своєрідної експресивності наукового тексту. Також ця тенденція зумовлена активним впливом публічних монологічних форм (лекція, доповідь, виступ) на писемне мовлення. Орозмовлення наукової мови частково призводить до руйнації стилю.

В українському мовознавстві існують різні думки щодо доцільності використання засобів розмовного стилю в науковій мові. На думку П.О. Селігея, розмовна стихія здатна щедро збагачувати виражальні можливості наукового письма. І якщо ця стихія "тримається берегів", тобто застосована з почуттям міри (як у Ю. Шевельова), вона аж ніяк не загрожує розмити специфіку наукового тексту, позбавити його "стильової особистості" [10, с. 13]. Мовознавець наголошує на тому, що "явище це для нашої літературної мови закономірне. Адже вона сформувалася не так на книжній, як на розмовній основі, що великою мірою визначило її самотність серед інших слов'янських літературних мов. Тому занадто суворе табу на розмовні елементи в українському науковому творі слід, очевидно, визнати невиправданим. Навряд чи варто забороняти авторам послуговуватися всім розмаїттям джерел літературної мови" [10, с.13]. Зокрема, Н.І. Бойко звертає увагу на поміркованість, зваженість та вмотивованість при залученні до сфери наукового мовлення експресивної лексики з метою пожвавлення академічного, "сухого" викладу та індивідуалізації мови вченого [4, с. 27]. Г.Ю. Бурлакова зауважує, що мова точних наук не допускає елементів емоційності, тоді як мова таких гуманітарних наук як історія, літературознавство допускає їх у масштабах, близьких художнім творам [5, с. 429].

Для характеристики номінацій, за якими диференціюється розмовний стиль на тлі функціонально-стильових різновидів, використовують досить складний, неоднозначний термін "розмовна лексика". Існують різні підходи до використання обсягу поняття "розмовна лексика". Так, С.Я. Єрмоленко відносить до розмовної лексики слова, що "протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літерату-

рної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням" [7, с. 129]. А.П. Коваль вважає, що за своїми стилістично-семантичними якостями розмовна лексика не виходить за межі літературної мови, уживається в її писемній і усній формах (насамперед у художньому і частково – у публіцистичному стилях), де створює колорит невимушеності, простоти і деякої експресивності [9, с. 105]. Дехто з мовознавців відносить до розмовної лексики слова, які вживаються в усному невимушеному спілкуванні. Вони не можуть використовуватися в діловому й науковому стилях, навіть у їхніх усних жанрах (лекції, доповіді, виступи). На нашу думку, С.П. Бибик запропонувала найчіткіші параметри диференціації розмовних одиниць. Вона наголосила на тому, що "в контексті літературної мови та її норм розмовна лексика – це: 1) стилістичний засіб емоційної та смислової виразності того чи того художнього, публіцистичного, науково-популярного контексту; розмовні стиліми; 2) кодифікаційний функціонально-стильовий параметр лексики; 3) нейтральний розмовно-побутовий словник, що в художньому стилі зазнає актуалізації й асоціативно-образної трансформації" [2, с. 60]. За нашими спостереженнями, серед загалу виявлених розмовних лексем переважають дієслова та іменники. Серед них трапляються розмовні лексеми з формально-граматичними показниками емоційності, напр.: "Треба було знов воювати, оббивати цековські пороги, переконувати заскорузлих **чинуш**, що перед ними не довідник, а унікальне лексикографічне джерело" (В. Німчук); "Любов до діалектів безмежна лише в **рїчищі** спілкування й вивчення їх як фактів мови" (В. Мойсієнко). У наукових матеріалах функціонують також розмовні слова, які у своєму лексичному значенні мають позитивне чи негативне емоційне забарвлення, напр.: "Українська сторона відреагувала на Бахчисарайську угоду власними **«куцями»** можливостями. Гетьман Лівобережної України у 1672 – 1678 р. І. Самойлович **«прохав»** про милість" (Українознавство, № 2, 2013). У певних стилістичних умовах розмовності набуває й стилістично нейтральна лексика, вжита в переносному значенні: "За допомогою космічного телескопа "Хабби" отримано зображення сонцеподібної зірки, яка **з'їдає** сусідню планету" (Науковий світ, № 8, 2010); "Набагато продуктивнішим може виявитися спокійне дослідження найважливіших тенденцій розвитку чужих систем освіти і підготовки високопрофесійних працівників. Врахувати тенденцію можна й на базі наших власних можливостей та досвіду, не витрачаючи маси зусиль на **«викопування, перенесення і посадку»** заморського фрукта або овочу" (Науковий світ, № 12, 2011); "Загарбники відійшли, а у мові колись поневоленого народу залишилася **"пам'ять"** – ті чи ті слова. Вони використовуються без змін або **"притираються"** до місцевої мови, **"вростають"** у неї" (Науковий світ, № 7, 2010).

Розмовні лексеми в науковому тексті допомагають у доступній і зрозумілій формі ознайомити читача з науковими знаннями. За словами С.П. Бибик, ефект розмовності створює "й нейтральне слово-побутовизм, і книжний мовний елемент, коли він контрастує зі стилістичним оточенням фрази, мікротекс-

ту" [1, с. 282]. До створеного стилістичного ефекту додаються ще яскраво виражені додаткові конотації. Наприклад, слово *шароварна* здобуває зневажливу конотацію в контексті статті: "Терміни *"дерусифікація"*, *"українізація"* годилося б уживати з *набагато більшою обережністю, ніж це роблять прихильники "шароварної"*, а не справді цивілізованої держави" (Науковий світ, № 8, 2010). Науково-популярний підстиль має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, незалежно від рівня фахової підготовки. Він є менш «окнижненою» формою наукового стилю.

Науковий стиль, як відомо, сформувався великою мірою як антипод розмовного стилю. Звідси усталився стереотип, що для мови науки природними є винятково книжно-писемні елементи, а усно-розмовних авторові належить усіяко уникати як чужостильових і небажаних. Літредактори часто-густо усувають з академічних текстів будь-які натяки на розмовність [10, с. 12]. П.О. Селігей, досліджуючи мовні особливості наукових публікацій видатного українського мовознавця Ю. Шевельова, зазначав те, що Ю. Шевельов не цурався розмовності й не вважав її в науковому творі аж такою чужорідною, наводячи такі уривки публікацій ученого: "…Від уваги Ганцова не втік той факт, що.... Від цих заяв один крок до принципового проголошення мішаного (щодо українських говірок) характеру основи української літературної мови – і Олена Пчілка робить цей крок, вимагаючи крутого розширення бази літературної мови. Але саме це зіставлення різко підносило критичність щодо чужого матеріалу й дозволяло часто відвіювати в ньому зерно від половини" [10, с. 12-13]. І, мабуть, небезпідставно, адже певне урозомвлення допомагає встановити незримий контакт із читачем, зняти в того психологічний бар'єр. Розмовні елементи дають змогу уникнути монотонності, досягти більшої виразності, привнести у виклад оповідність, невимушену інтонацію [10, с. 12]. І справді, важко не погодитися з П. Селігеем, адже, наприклад, уведені в наукову мову розмовні традиційні й трансформовані книжні фразеологізми створюють яскравий стильовий контраст. А основне призначення контрасту – виділити головну думку, засвідчити авторське ставлення, зацікавити читача. Наприклад: "Представники політичного русинства в Закарпатті галасують про якусь *"українізацію"* закарпатців і *заплющують очі та затикають вуха*, ніби не бачать і не чують, як *духівництво Московського Патріархату наступає на одну з найоригінальніших ознак духовної культури закарпатців – місцеву вимову церковнослов'янських текстів...*" (В. Німчук); "Створення одної спільної літературної *"русинської"* мови на основі попередньо скомпонованих кількох мов – це фантазія *нефахівців*, які тільки *морочать* людям *голови*, роблячи чужий лінгвоексперимент над українцями *Карпат*" (В. Німчук). Звісно ж, фразеологічні одиниці є найуживанішими в різножанрових публікаціях науково-популярного підстилю, для якого емоційність і експресивність є стильовою нормою. Наприклад: "Як тільки здобули незалежність, і українців в Одесі (хоч це й парадоксально) стали гнати *"і в хвіст, і в гриву"*" (Науковий світ, № 12, 2010); "Отож нам слід якнайшвидше забути про більшовицьку звич-

ку пошану до найвищого професіоналізму вкладати "сізіфову" тротуарну плитку, а в системі виховання й підготовки молоді до праці відновити пошану до найвищого професіоналізму" (Науковий світ, № 12, 2011) "Та є одна небезпека – зараження комп'ютера вірусами. Він постійно перебуває під загрозою вторгнення підступних "троянців". Потрапляючи в комп'ютер, віруси руйнують програми, псують тексти й ілюстрації" (Науковий світ, № 12, 2011). Взаємодія розмовної та наукової мови найбільше виражена саме в жанрі науково-популярному, орієнтованому на діалогічну взаємодію між автором та увялюваним читачем, коли актуалізуються оцінність, образність, емоційність, експресивність викладу [3, с. 26]. І це пов'язано не лише з використанням специфічних метафор, порівнянь, але й з тим, що залучаються складники розмовного образу світу, що допомагають через опертя на побутову свідомість, конкретно-чуттєві (зорові, слухові, дотикові) образи елементарних ситуацій буття пояснити складне, абстрактне явище [8, с. 31].

Проявом впливу розмовності є також активне функціонування в науковій мові різноманітних синтаксичних засобів розмовного стилю, як-от: порядок слів, структура й типи речень тощо. Наприклад, використання запитання – відповіді в науковій прозі створює ефект невимушеного, доступного для сприйняття спілкування. Наприклад: "А як же з екологією говірок, говорів та діалектів? Ніякого захисту вони не мали й не мають" (Німчук В.); "Немає поета, який би не замислювався над значення слова. Олійник – не виняток: метафора у дзеркалі слова дала назву окремій збірці поета. Що читач має побачити в дзеркалі авторового слова? Насамперед себе, тобто перевірити, чи приймає він поетове слово як своє й чи відчуває його щирість, спорідненість із традиціями народного світосприймання, народної мови..." (Єрмоленко С.); "Які групи слів зараховують до розмовної лексики? Наприклад, мовознавець Л.А.Коробчинська виділяла три підгрупи у структурі розмовної лексики..." (Бибик С.) Просте речення, розмовні вставки, неповні речення в науковому тексті також свідчать про взаємодію розмовності й науковості. Наприклад: "Мотив рідної землі – наскрізний у поезії Б.Олійника" (Єрмоленко С.); "Поет відчуває глибину кожного вжитого слова в його загальномовному чи індивідуально-авторському значенні" (Солганик Н.); "Варіантність є невіддільним атрибутом мови" (Струганець Л.); "Власне кажучи, різною мірою вибірковими є всі зразки творення слів, оскільки беззастережно у мовній практиці не реалізовано жоден із них" (Карпіловська Є.); "Щоправда, від деяких дієслів можна утворити іменники зі значенням предметної дії за кількома зраз-

ками: ходити – ходіння і ходьба..." (Карпіловська Є.). Виявом орозмовлення української наукової мови є також уживання займенників першої і другої особи множини ("Ми ж поведемо мову про інше: Гончар належав до тих митців, які відчували тонкощі мови..." (М. Степаненко)), дієслів наказового способу ("Розгляньмо, які функції реалізують комерційні назви зі сленговим компонентом" (О. Таран)), узагальнено-особових та неозначено-особових речень.

У досліджених текстах монографій майже не трапляються елементи розмовного стилю, бо в них послідовно збережено норми наукового спілкування.

Значну кількість прикладів, які свідчать про певний вплив розмовного мовлення на наукову прозу, було виявлено під час аналізу науково-навчальної літератури. Цей факт передбачуваний, бо сучасні автори підручників, навчальних посібників, різноманітних методичних рекомендацій постійно прагнуть до максимально доступних форм викладу, що, відповідно, призводить до тимчасового відступу від правил одного стилю й еклектичному поєднанню різностильових одиниць, що характеризують здебільшого розмовне мовлення. Напр.: "Не набагато менше в телевізійному мовленні й у газетних текстах граматичних росіянізмів. Проте шкода від них дуже велика, оскільки, повторюємо, вони руйнують саму структуру української мови" (А. Капелюшний). За допомогою простих речень науковці доступно розкривають дефініції наукових понять: "Терміни – це назви наукових понять" (А. Середницька). Уведені до наукового тексту розмовні елементи не лише поживляють виклад, а й часом є оптимальним способом передачі складних, абстрактних понять.

Часто науковці не обмежують себе стильовими рамками в добір мовних засобів у таких наукових жанрах, як рецензія, огляд, а також у матеріалах, присвячених видатним мовознавцям чи ювілеям відомих діячів культури, освіти, науки. Тому й розмовні елементи в них активно функціонують. Наприклад: "Студент-філолог Харківського університету, доброволець-визволитель рідної землі від злого ворога Олесь Гончар убирав, як зубка, народну говірку" (М. Степаненко).

Отже, у сучасних наукових текстах дедалі помітнішою є тенденція до активного використання розмовних елементів, що свідчить про свідоме прагнення науковців підкреслити мовну індивідуальність. Орозмовлення наукової мови дає змогу уникнути монотонності, досягти більшої виразності, невимушеної інтонації, доступно розкрити сутність наукових понять.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- Бибик С.П. Розмовний стиль // Українська лінгвостилістика ХХ – ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела. – К., 2007. – С. 281 – 282.
- Бибик С.П. *Rozmovnyj styl' [Conversational style] // Ukraïns'ka lingvostylistyka ХХ – ХХІ ст.: sistema ponjat' i bibliografichni dzherela.* – К., 2007. – S. 281 – 282.
- Бибик С. Стильова розмовна норма та розмовна лексика / С. Бибик // *Культура слова.* – 2011. – Вип. 74. – С. 59–65.
- Бибик С. *Styl'ova rozmovna norma ta rozmovna leksyka [Stylistic conversational norm and conversational vocabulary] / S. Bybyk // Kul'tura slova.* – 2011. – Vyp. 74. – S. 59–65.
- Бибик С. Диференційні ознаки розмовно-побутового стилю літературної мови / С. Бибик // *Українська мова.* – 2011. – № 4. – С. 22–31.
- Бибик С. *Dyferencijni oznaky rozmovno-pobutovogo stylju literaturnoi' movy [Differential features of everyday conversational style of literary language] / S. Bybyk // Ukraïns'ka mova.* – 2011. – № 4. – S. 22–31.
- Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.

- Bojko N.I. *Ukrai'ns'ka ekspresyivna leksyka: semantychnyj, leksykografichnyj i funkcional'nyj aspekt: Monografija [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographical and functional aspects]*. – Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Poligraf», 2005. – 552 s.
5. Бурлакова Г.Ю. Підрядні обставинні конструкції в текстах різних стилів // Лінгвалізація світу: Теоретичний та методичний аспекти: Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф.; Черкаси, 25-26 трав., 2006 р. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С. 428 – 434.
- Burlakova G.Ju. *Pidrjadni obstavynni konstrukcii v tekstah riznyh styliv [Adverbial clause constructions in texts of different styles]* // *Lingvalizacija svitu: Teoretychnyj ta metodychnyj aspekt: Zb. materialiv Mizhnar. nauk. konf.; Cherkasy, 25-26 trav., 2006 r. / MON Ukrai'ny. Cherkas'kyj nac. un-t im. B.Hmel'nyc'kogo.* – Cherkasy: Brahma-Ukrai'na, 2007. – S. 428 – 434.
6. Взаємодія усних і писемних стилів мови / [відп. ред. М.М. Пилинський]. – К.: Наук. думка, 1982. – 180 с.
- Vzajemodija usnyh i pysemnyh styliv movy [The interaction of oral and written language styles]* / [vidp. red. M.M. Pylins'kyj]. – K.: Nauk. dumka, 1982. – 180 s.
7. Єрмоленко С.Я. Розмовна лексика / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін.]. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 582–583.
- Jermolenko S.Ja. *Rozmovna leksyka [Conversational vocabulary]* / S.Ja.Jermolenko // *Ukrai'ns'ka mova: Encyklopedija* / [redkol.: V.M.Rusaniv's'kyj (spivgolova), O.O.Taranenko (spivgolova), M.P. Zjabljuk ta in.]. – 3-je vyd., zi zmin. i dop. – K.: Vyd-vo «Ukr. encykl.» im. M.P. Bazhana, 2007. – S. 582–583.
8. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту / А.П. Коваль. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.
- Koval' A.P. *Naukovyj styl' suchasnoi' ukrai'ns'koi' literaturnoi' movy: Struktura naukovogo tekstu [Scientific style uca modern literary Ukrainian: Structure of scientific text]* / A.P. Koval'. – K.: Vyd-vo Kyi'v. un-tu, 1970. – 306 s.
9. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П. Коваль. – 3-є вид. – К.: Вища шк., 1987. – 351 с.
- Koval' A.P. *Praktychna stylistyka suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy [Practical stylistics of modern Ukrainian language]* / A.P. Koval'. – 3-je vyd. – K.: Vyshha shk., 1987. – 351 s.
10. Селігей П. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю / П. Селігей // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 3 – 21.
- Seligej P. *Jurij Shevel'ov – majster naukovogo stylju [Yuri Shevelov is a master of scientific style]* / P. Seligej // *Ukrai'ns'ka mova.* – 2010. – № 4. – S. 3 – 21.

Kochukova N.I. The problem of inconversation of Ukrainian scientific language

Abstract. The author raises the problem of inconversation of Ukrainian scientific language in the article. Different views of scientists on this problem are explored too. The functioning of conversational elements in scientific text. It was found that inconversation of scientific language avoids monotony and achieves more expressiveness, relaxed tone, and reveals the essence of scientific concepts availably. The point is stated that conversational elements in scientific studies are primarily an expression of linguistic individuality of scholar.

Keywords: scientific language, inconversation, conversational elements, stylistic contrast.

Кочукова Н.И. Проблема оразговаривания украинского научного языка

Аннотация. В статье исследована проблема оразговаривания украинского научного языка. Рассмотрены разные взгляды ученых на указанную проблему. Проанализировано функционирование разговорных элементов в научном тексте. Выяснено, что оразговаривание научного языка дает возможность избежать монотонности, достичь большей выразительности, неприужденной интонации, доступно раскрыть сущность научных понятий. Акцентируется внимание на том, что разговорные элементы в научных работах в основном являются проявление индивидуальности ученого.

Ключевые слова: научный язык, оразговаривание, разговорные элементы, стилистический контраст.